

V tehtnem uvodu h Pungartnikovi knjigi je prof. Alenka Glazer med drugim napisala, da je Marjan Pungartnik prisluhnil ljudem svojega kraja kot pesnik. Nedvomno pa je kot domačin lahko še bolj občuteno podoživljal njihovo življenje in bitje, njihove stiske in radosti, njihove strahove in želje.

Avtor se je, prav tako kakor v nekaterih prejšnjih delih, tudi v pričujočih povestih sicer naslonil na pohorsko ljudsko pravljico, vendar ga je z veliko mero v domačih krajih prizemljene domišljije nadvse ustvarjalno preoblikoval, nadgradil in ponudil v branje vsem, ki radi zahajamo v pravljčni svet.

Marija Makarovič

Irena Destovnik, *Moč šibkih. Ženske v času kmečkega gospodarjenja*.
Klagenfurt/Celovec: Založba Drava, 2002, 240 str.

Irena Destovnik, etnologinja in sociologinja kulture, je v knjigi objavila svojo zanimivo raziskavo o ženskah v času kmečkega gospodarjenja na avstrijskem Koroškem. Izsledki raziskave so bili ob izidu knjige v Kulturnem in komunikacijskem centru (K&K) v Šentjanžu v Rožu predstavljeni tudi na razstavi, ki je za tem gostovala tudi drugod, že v istem letu najprej v Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani.

Raziskava, razstava in knjiga so zadnje v nizu del o avstrijskem Koroškem, ki se jih je avtorica lotila, odkar je pred desetletjem prišla tja kot študentka etnologije pomagat pri postavitvi razstave v K&K; ta je takrat prevzel v skrb zbirko koroške kmečke kulture, ki so jo v petdesetih letih zbrali koroški in ljubljanski dijaki in študentje pod vodstvom Jerneja Šušteršiča. Dragoceni predmeti so bili prej dolgo hranjeni v neprimernih prostorih, čeprav so bili v osemdesetih letih delno restavrirani in konservirani pod vodstvom Franceta Goloba iz Slovenskega etnografskega muzeja. Ob prevzemu v K&K centru so bili razstavljeni, vendar tematsko še popolnoma neurejeni. To nalogo si je Irena Destovnik izbrala za diplomsko delo, na njegovi podlagi je postavila tudi svojo prvo razstavo z naslovom *Ko bo cvetel lan* (več o tem glej I. Destovnik, Predstavitev »Narodopisne zbirke Slovenske prosvetne zveze« iz Celovca, Glasnik SED 38(1998) 3, 4: 57–60).

Pri preučevanju gojenja in predelave lanu ji je bilo v veliko pomoč sodelovanje domačinov, ki so ji pripovedovali, čemu je kak predmet služil, kdo ga je izdelal itn. Pritegnile so jo njihove pripovedi, predvsem ženske, saj so ženske opravile večino del t. i. tekstilnega ciklusa. Tako je spoznala prezrto, vendar izredno pomembno vlogo žensk v zagotavljanju gospodarskega obstoja družin; ugotovila je, da je bil njihov prispevek z delom na polju, doma, z otroki, s pridobivanjem zaslužka, z delom in prodajo presežka pridelkov, z gospodarnostjo in varčevanjem nesorazmeren z njihovim podrejenim položajem. Zato je v raziskavi, kjer podaja širšo podobo življenja kmečkega prebivalstva na Koroškem v drugi polovici 19. in v prvi polovici 20. stoletja, posvetila posebno pozornost prav delu žensk kmečkega in polkmečkega sloja in s tem zapolnila veliko vrzel v etnoloških raziskavah, ne samo na Koroškem, temveč na Slovenskem nasploh, na pomembnem področju dela, delovnih odnosov in delitve dela. V gradivu o podrejenosti žensk, nesorazmerni z njihovim dejanskim pomenom, je našla tudi iztočnico za mnoga lastna razmišljanja o današnji spolni segregaciji žensk, ki jih je podprla z navedbami iz zelo bogatega izbora literature o tej tematiki. Njena angažirana in jasna stališča do vloge in mesta žensk v današnjem času prepletajo celotno besedilo in so bila očitno avtoričina

zavestna motivacija. Tako npr. pravi, da se strinja se tistimi, »ki trdijo, da ukvarjanje s temami, kjer so v središču ženske, v današnjem času ni nekaj modnega, temveč potreba po raziskovanju življenja tiste polovice človeštva, ki je bila do nedavnega iz raziskav izključena«.

Knjiga se začne z besedami dninarice s Šentjanških Rut, rojene leta 1855: »Bi ti tvojemu hlapcu vsaj hlače gor dal,« s katerimi je nagovorila kmeta iz sosednje vasi, ko je videla svojo vnukinjo pri košnji, opravilu, ki je veljalo za moško. V stavku se skriva, kot pravi avtorica, »kar nekaj resnic o pomenu in položaju ženskega dela v obdobju kmečkega gospodarjenja, v katerem so obstajala številna in obširna delovna področja z enakopravno udeleženo žensk.« Delo je družbeno strukturirano, spremenljiv koncept, saj npr. danes nekatera dela in storitve, ki so jih tradicionalno brez plačila opravljale ženske, za plačilo opravljajo različne institucije; avtorica ugotavlja, da je bil predmet večine dosedanjih raziskav o ženskem delu plačano delo, ki so ga ženske opravljale zunaj doma, da pa pomen ženskega dela lahko spoznamo le, če upoštevamo vsa dela, ki so jih ženske opravljale, ne glede na to, ali so bile zanje plačane ali ne.

Pod drobnogled je vzela vaški skupnosti Šentjanž v Rožu in Šentjanške Rute, gradivo in podatke pa je zbrala z delom na terenu, s pogovori z ljudmi in v mnogih arhivskih in pisnih virih – notarskih aktih, ki jih hrani Okrajno sodišče v Borovljah od 1872, Franciscejskem katastru iz leta 1826, ki ga hrani Koroški deželni arhiv v Celovcu, matičnih knjigah in Status animarum, vodenih približno do konca 19. stoletja v arhivu Krške škofije, matičnih knjigah za 20. stoletje v arhivu župnije Šentjanž v Rožu. Pregledala je zapisnike Marijine družbe, Katoliškega slovenskega izobraževalnega društva za Šentjanž in okolico, Krščansko socialnega pevskega in delavskega društva, navaja ohranjeni osebni dnevnik o gospodarjenju, spise otrok iz Marijinega otroškega vrtca in farno kroniko. Na temelju tega raznovrstnega in bogatega gradiva predstavlja agrarno strukturo z razplasteno kmečko in polkmečko plastjo in mnoga prehajanja kmečke v polkmečko plast in nasprotno, selitve posameznikov in družin, spreminjanje namembnosti hiš, paštb in kajž; vse te strukturne, lastniške in družbene spremembe v družini je povzročilo dedovanje, in to enega, največkrat najstarejšega sina. Precej kmečkih sinov in še več hčera si je pred poroko oz. prevzemom lastništva služilo kruh, bili so hlapci, dekle ali dninarji. Nekateri so po poroki postali spet kmetje, vendar pa se je polkmečko prebivalstvo rekrutiralo največ v sami plasti in iz številčno močne skupine kmečkih otrok, ki niso podedovali posestva; prešli so med gostače, redkeje kajžarje, preživljali so se kot dninarji ali so bili med prvimi industrijskimi delavci. Odpravljeni dediči so za svoja prva samostojna bivališča preurejali nekdanje paštbe večjih kmetov, jih spreminjali v stanovanja in pozneje gradili lastne hiše. Številni gostači so bili čevljarji, tesarji, tkalci, krojači in so skupaj z ženami dopolnjevali zaslužek tako, da so delali na kmetijah. Med gostačicami in gostači so bile že ob koncu 19. stoletja delavke v žičarni na Bistrici, predvsem pa lesni in žagarski delavci. Po avtoričinem mnenju se je kljub spremembam v poklicni strukturi in proletarizaciji moških od konca 19. stoletja (kmetje z najmanj zemlje in kajžarji so lahko preživeli le z zaposlovanjem v industriji) obdobje z močno prevlado klasične agrarne strukture na južnem Koroškem zaključilo v prvem desetletju po 1. svetovni vojni, v letih od 1934 do 1951 pa so se že močno uveljavljali elementi industrijske družbe s postopno tehnizacijo kmetijstva. Dokončno pa se je čas razklal na »nekoč« in »danes« šele v desetletju po 2. svetovni vojni.

Nekoč je preživetje zagotavljalo delo na polju in z živino. Delo, ki so ga opravljale ženske ali ki je veljalo za žensko, je bila npr. žetev s srpi, pozneje, ko so moški želi s kosami, pa izdelovanje snopov, moško pa postavljanje kop. Kosci so bili moški, ženske

grabljice, njihovo je bilo trenje lanu, delo z okopavinami, konserviranje hrane. Pri skrbi za živino, drobnico in druge domače živali je le skrb za konje pripadala izključno moškim. Pri molži in napajanju so zgodaj v delo vključevali otroke, dečke drugače od deklic. Vendar spolna delitev ni označevala samo del kot takih, ampak je ženskam odredila, da so nepogrešljive, da delajo vse, tudi moška dela, če je bilo treba. Tako je imelo delo žensk v družinski spolni delitvi dela drugačno mesto kot delo moških: medtem ko je moško delo ostajalo v okvirih del, pripisanih moškim, so ženske opravljale, če ni bilo dovolj za delo sposobnih moških, tudi moška dela; kot otroci so deklice, ki so jih doma rabili za delo, bile, v primerjavi z dečki, večkrat prikrajšane za šolanje.

Avtorica poudarja vlogo žensk, vendar pa njeno besedilo, prepleteno z izredno zanimivimi pričevanji in zgledi, ki jih je povzela iz arhivskih in pisanih virov, pravzaprav ne govori toliko o ženskah in o delu žensk, temveč predvsem o delavnosti, prilagodljivosti, vztrajnosti in podjetnosti žensk, moških, odraslih in otrok. Tudi v poglavju o »moškem denarju« in »ženskem denarju«, kjer je govor o večvrednosti »moškega denarja« – denar, ki so ga ženske dobile s s prodajo presežkov pridelka, je bil v primerjavi z denarjem, ki so ga zaslužili moški s prodajo živine, lesa in drv, zanemarljivo majhen – pričajo številni zgledi, ki jih avtorica navaja, predvsem o združevanju dela in zaslužka obojih, moških in žensk, v borbi za preživetje.

Vsa dela so bila spolno označena, vendar so ženske opravljale moška in ženska dela, moški pa ženskih del niso. Ženske so torej bile bolj obremenjene, vendar pa področji reprodukcije in produkcije nista bili ločeni in v tem je bil njihov položaj naprednejši in boljši od današnjega položaja žensk. Ta ugotovitev je v knjigi večkrat navedena in je eden najpomembnejših argumentov raziskave, ki segajo v današnji čas. Ženska je bila udeležena v zasebnem in javnem življenju, in v tem pogledu so ženske danes, kljub napredku zdravstvene in socialne zaščite, po avtoričinem mnenju, celo na slabšem.

Zanimivo je, da so koroške ženske, s katerimi se je pogovarjala, na prvo mesto med svojimi zadolžitvami postavile poljedelska opravila; tista dela, ki so bila izključno ženska, so opravile zvečer ali ponoči oz. ko so bila druga, pomembnejša dela že opravljena. V času kmečkega, družinsko organiziranega gospodarjenja je bila združljivost materinstva in dela samoumevna in je tudi nezakonskim materam, ki jih je bilo na Koroškem od vseh slovenskih dežel največ, omogočila, da so delale skupaj z otroki pri kmetih kot deklice ali odhajale na dnino h kmetom.

Avtorica skupaj z avtorji, kot so M. Mitterauer, A. Oakley, W. Goode, G. Bock in B. Duden, ugotavlja da se je mit o naravnem izvoru spolne delitve dela ohranil vse do danes. Zaposleno mater kot predmet sočutja je ustvarilo šele neko določeno obdobje. Narava določa le reproduktivno specializacijo (kar pomeni, da ženska otroka le nosi, rodi in doji), ne pa razločevanja spolnih vlog in delitve dela med moškim in žensko na splošno. Kljub jasni spolni zaznamovanosti posamičnih del v kmečkem načinu gospodarjenja je torej v primerjavi s poznejšo delitvijo dela po spolu mogoče za nazaj govoriti o komplementarnih, dopolnjujočih oblikah delitve dela med zakoncema. Gospodinjstva dela v današnjem pomenu besede v preteklih produkcijskih odnosih ni bilo, razvilo se je s kapitalizmom. Razvoj, ki je prinesel industrializacijo in ločitev kraja bivanja in dela, je žensko, prej vključeno v krog reprodukcije in produkcije kmečkega gospodarstva, zaprl v gospodinjstvo.

Podrejenosti ženske niso občutile le v nepriznavanju njihove dejanske vloge v kmečkem gospodarstvu, ampak v vrsti življenjskih okoliščin, ki so jih oblikovala patriarhalna načela dedovanja in nasledstva, saj so dedovale le, če ni bilo moških potomcev. Vendar pa gradivo govori o težavah, ki so jih imeli tako dediči kakor tisti, ki

niso dedovali in ki so ostali doma kot hlapci in deklet ali odšli od doma med gostače, kajzarje in industrijske delavce. Kot pravi avtorica, strategije vzdrževanja ravnotežja med potrebno in odvečno delovno silo v času kmečkega načina gospodarjenja niso bile enostavne. V času kmečkega gospodarjenja je bila družina edini prostor, kjer je bilo mogoče poskrbeti za preživetje tudi za delo nesposobnih članov. Za ostarelega kmeta in njegovo ženo, prejšnjega gospodarja in gospodinjo, je moral po izročitvi skrbeti prejemnik kmetije. Preselila sta se v za to določen del kmečke hiše ali pa v preživitkarsko hišo, imenovano pašta. Avtorica navaja besedila izročilnih pogodb, ki so določale, kaj in koliko hrane, drv in oskrbe je vseboval preživitek. V družinah je bilo poskrbljeno tudi za usodo samskih žensk z otroki ali brez. Iz izročilnih, prisojilnih in kupoprodajnih pogodb je razvidno, da so imele med samskim stanom doma zapisano stanovanjsko pravico, ki je bila ob izročitvi primerno ovrednotena. Za njihovo oskrbo so novi lastniki uporabljali njihove dedne deleže, ki so jih morali izplačati ob poroki ali dokončnem odhodu od doma.

Ženskam v času nosečnosti nihče ni odvzemal težjih del in vse so opravljale vsa dela prav do poroda. Ob tem avtorica razmišlja o današnjem času in ugotavlja, da je danes ženska res zavarovana za rizične situacije na delovnem mestu, da pa ostaja njen problem, kako bo združila delo in materinstvo. Na prvi pogled zgledno urejena zaščitna zakonodaja je ženskam – namesto pravice do izbire – v njihovem imenu določala hierarhijo vrednot, med katerimi je bilo na prvem mestu materinstvo (ženske iz obravnavanih vasi, med njimi je le peščica kmečkih gospodinj, ne podpirajo zaposlitve žensk zunaj doma). Ob tem navaja misel italijanske zgodovinarke L. Accati, da je klasična psihoanaliza – na temelju katere je mati za razvoj otroka že kar usodno nepogrešljiva – zgodovinska kategorija in da so psihoanalitični koncepti natančno določeni zgodovinsko-antropološki produkt, ki je nastal na temelju razmerij in odnosov v družini, kakršni so se predvsem v katoliških deželah razvili kot posledica religioznega imaginarija pri vzgoji čustev. Zanimive ugotovitve, ki pa se raziskovanega obdobja komaj tičejo; v skladu z njenim temeljnim motivom, da bi iz preteklosti bolje razumeli sedanjost, je avtorico gradivo očitno navedlo k razmišljanju o širših, sodobnih problemih; morda bi bilo bolje, če bi svoje misli, ki jih je navdihnili raziskava in ki se lepo navezujejo na razprave posameznih raziskovalcev o mestu žensk v družbeni strukturi moči, strnila v posebnem poglavju, namesto da je z njimi prepletla gradivo, ki je z njimi le posredno povezano.

V poglavju »Ženske v Katoliški družbi« je predstavljeno delovanje katoliške cerkve, ki se je usmerilo na ženske kot »varuhinje vrednot tradicionalnega načina življenja,« ki so – po mnenju nosilcev krščansko socialnega gibanja – neločljivo povezane s pripadniki slovenske narodne skupnosti. Kljub nesporni moči žensk na področju produkcije in njihovem pomenu za delovanje kmečkega produkcijskega načina so se koroške ženske identificirale s prevladujočo spolno ideologijo, ki je bila v rokah katoliške cerkve. Od druge polovice 19. stoletja so cerkveni dostojanstveniki ponovno podprli obujanje nekaterih oblik ljudske pobožnosti, npr. romanja v svete kraje in procesije z nošenjem Marijinega kipa. Avtorica podrobno obravnava društveno in versko življenje, v katerem je bila v ospredju obramba idealiziranega, nepokvarjenega kmečkega življenja proti skušnjavam modernega sveta, ki ga predstavlja mesto. Slovenska izobraževalna društva so predvsem pri otrocih in mlajših dekletih in fantih skušala nadoknaditi pomanjkljivo učenje slovenščine v šolah, kmečke ženske pa je bilo treba zaradi njihovega posebnega položaja v sistemu kmečke produkcije, kjer so bile samostojne in nenadomestljive, stalno opozarjati na vloge, ki jim jih je namenila katoliška cerkev. Avtorica ponazarja cilje te

vzgoje z zgledom lika Miklove Zale, ki je bila s svojo zvestobo, pobožnostjo in vdanostjo v trpljenje slovenskim ženskam postavljena za zgled (kar naj bi desni kulturni politiki na Koroškem vedno znova izrabljali v smislu svoje, do žensk sovražne politike), z vsebino molitvenika Marijinih družb, z mohorjanskimi povestmi, katerih nezahtevne teme in črno-belo naslikani liki so v moralnem smislu zadovoljevali zahteve katoliške cerkve in predvsem utrjevali tradicionalne spolne vloge. V »Katoliško slovensko izobraževalno društvo« so bile vključene tudi ženske, ni pa jih bilo na mestih odločanja. Tako naj bi v obdobju kmečke ekonomije k podrejenemu položaju žensk prispevali nauki katoliške cerkve, ki so jih širila tudi katoliška društva in tisk. Spolna ideologija naj bi črpala iz nauk katoliške vere. Avtorica je tudi v tem poglavju navedla veliko dejstev o vplivu katoliške cerkve, vendar ga je verjetno, ker je o njem razmišljala s stališča današnje ženske emancipiranosti in splošne spolne osvobojenosti, preveč poenostavila. Katoliška cerkev gotovo ni spodbujala upornosti v ženskah, vendar pa njihova podrejenost verjetno ni bila tako preprosto povezana s katoliško cerkvijo in ideologijo, ki so jo širila in utrjevala izobraževalna in kulturna društva in verski tisk. Tudi ni mogoče sprejeti, da so bile položaja žensk v tolikšni meri krive potrpežljivost, zvestoba, delavnost in druge vrednote, ki jih je priporočala katoliška ideologija. Avtorica s svojo raziskavo sama odkriva, kako težko so živeli koroški kmetje, gostači, kajzarji, obrtniki in industrijski delavci in da so se prebijali z največjim garanjem; očitno so tudi moški morali biti vsaj delavni in potrpežljivi, če že ne zvesti, da so preživeli sebe in družine. Tudi če je katoliška ideologija zagovarjala potrpljenje, je očitno bila ljudem tudi v oporo. Neposredna povezanost med položajem koroških žensk v obravnavanem času in katolištvom je lahko, glede na konkretno gradivo o takratnih življenjskih razmerah, le hipotetična.

Knjiga Irene Destovnik je pomemben prispevek k poglobljenemu poznavanju posebnih razmer in odnosov na koroškem podeželju v obravnavanem času. Posebej dragocena so poglavja, sestavljena s podatki iz arhivskih virov, predvsem notarskih listin, s katerimi je avtorica osvetlila izredno živahno prehajanje posameznikov med različnimi kmečkimi in polkmečkimi sloji, njihovo borbo za preživetje v spremenljivih življenjskih okoliščinah. Besedilo je prepleteno s širšim, splošnejšim razmišljanjem o spolni segregaciji žensk; ne glede na to, da gradivo nanj navaja le posredno, je posebna vrednost knjige tudi avtoričino angažirano razmišljanje, saj bo svoja stališča lahko še preverila in razvila v nadaljnjem delu.

Mojca Ravnik

John Miles Foley, *How to Read an Oral Poem*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 2002, 256 str.

Monografija *How to Read an Oral Poem (Kako brati ustno (ljudsko) pesem)* Johna Milesa Foleya postavlja pred bralca kar nekaj novih vprašanj glede razumevanja in raziskovanja tistih besedil, ki tako ali drugače sodijo v okvire ljudskega pesništva, a segajo tudi izven. Foley predmet svoje obravnave razširja, ga drugače definira in postavlja v širši kontekst ter izpostavlja več možnih načinov preučevanja in dekodiranja besedil, ki se sporočajo ustno.

Knjiga je razdeljena na osem poglavij. Prvo poglavje razgrinja štiri scenarije raziskovanja ustnega pesništva. Najprej govori o tibetskem pevcu, ki fiktivno »bere« ali poje pesem s papirja; zelo nazorno predstavi severnoameriškega izvajalca pesmi (»slam poet«, tj.